

FOUCAULT VE İRONİK ÖZGÜRLÜK

Can CEYLAN*

Öz

Günümüz siyasî düşüncelerinin hiçbiri, özgürlük ve eşitlik kavramlarını yok saymaz ve bu kavramlara muhalif bir söylem sergilemez. Ancak iki kavram birbirinin varlık sebebi olarak gözüke de, özgürlüğün daha başat bir pozisyonu olduğu söylenebilir. Zira birey ya da topluluklar, ancak özgür olduklarında eşit olduklarını deneyimleyebilirler. Özgürlüğün olmadığı bir ortamda kişi ve/veya kişilerin eşit olmaları, düşünce ötesine gidemediği için bir anlam ifade etmez, çünkü söz konusu olan, ifade özgürlüğü ile desteklenmeyen bir eşitliktir. Yani “sözde” eşitliktir; özgür olduğunu zanneden kişinin kendini kandırmasıdır. Kişi veya toplulukların eşit olup özgür olmamaları, zengin olup paralarını harcama imkanı bulamamalarına benzer. Foucault, ait olduğu kültürde gördüğü bu “sözde” kalmış kavramları, içeriden biri olarak eleştirmiş ve herkesin dilinde olan özgürlüğün ironik bir niteliği olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu makalede, Foucault’nun bu çabası, düşünce yapısını oluşturan temel kavramlar üzerinden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Foucault, özgürlük, rıza, panoptikon

FOUCAULT AND IRONIC FREEDOM

Abstract

Today no political approach ignores the concepts of freedom and equality and does not stand against them. While these two concepts seem to be the purpose of existence of each other, it can be admitted that freedom has a relatively dominant position. This is because an individual or community can experience equality providing that they are free. Where there is no freedom, it makes no sense that individuals and/or communities are equal. This equality is not supported by freedom, so it is “so-called” equality. Those who think that they are equal just seduce themselves. This is like being rich, but not having opportunity to spend money. Foucault criticized these “so-called” concepts in his own society and tried to show as an insider how ironic freedom it was. In this paper, this effort of Foucault is handled through the main concepts in his thought.

Key words: Foucault, freedom, consent, panopticon

Giriş

Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik... Devamlılığı işaret eden üç noktadan önceki bu üç kelime, sloganı olduğu Fransız İhtilali’nin beraberinde taşıdığı bir şifre gibi olmuştur. Fransız İhtilali’nden etkilenen halklar, içinde buldukları duruma bir alternatif olarak gördükleri ihtilal felsefesini benimsemişlerdir. Bu benimseme o kadar ileri boyutlara gitmiştir ki, Osmanlı Devleti içindeki tebanın siyasî yansıması olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti de, aynı anlama gelen “Hürriyet, Musavat, Uhuvvet” kelimelerini slogan olarak kullanmıştır.

1789 yılında yanına özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarını erzak olarak alıp yola çıkan ihtilal fikri, kralı devirmiş, kanlı da olsa cumhuriyetin kurulmasını sağlamıştır. Elbette bu hareket, 14 Temmuz sabahı birden ayaklanan halkın birbirlerinden habersiz ama eş zamanlı yaptıkları kozmik bir işbirliği ile gerçekleşmemiştir. Şartlar bu sonucu doğurmuştu. Her şeyden önce halkın hücum edeceği bir Bastille Hapishanesi ve burada tutulan mahkûmlar vardır.

* Yard.Doç.Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, canceylan@medipol.edu.tr

Özgürlük, eşitlik ve kardeşlikle birlikte özgür düşünceye ve ifadeye de zemin olmuş bir ülkenin, aynı zamanda kendini en ağır eleştiren düşünürleri de çıkartmış olması, tabiattaki zıtlık sistemin bir sonucu olsa gerek. Bir yapıya en ayrıntılı, en ağır, en saldırgan ve zayıf yerlerini bildiği için en yıpratıcı eleştiriyi o yapıyı çok iyi bilen, o yapı içinde doğmuş, büyümüş kişi, yâni bu yapının ‘evladı’ yapabilir. Bu, bir ihanet midir? Tartışılabilir. Ancak bu yapının iskeletindeki özelliklerin gerekliliğine inanan ve bu özelliklerin samîmi bir şekilde yansımaları gerektiğini düşünen, temel ile üst yapının birbiriyle çelişmemesini isteyen bir evladın yaptığına ihanet demek bir tarafa, bu evladın yaptıklarına bedenini iyileşmesi için gerekirse neşter vurmaya kadar giden bir tedavi uygulaması demek yerinde olur.

Tanrı, her ülkeye ihanet eden evlatlar gönderdiği gibi, bu ihanetlerin sonuçlarından vazîfe çıkartıp, “rahat durmayan” evlatlar da gönderir. Fransa’nın bu evlatlarından biri Michel Foucault’dur.

Michel Foucault’nun Felsefî ve Fikrî Altyapısı

Foucault, 1926 yılında doğan biri olarak 20. yüzyıl insanıdır. *Ecole Normale Supérieure* gibi Fransa’nın en önemli eğitim kurumlarından birinde aldığı felsefe ve psikoloji eğitimi ve hastanelerde psikolog olarak görev yapması¹ ona hem felsefî bir bakış açısı hem de toplumun pratik hayatını gözlemleme imkânı vermiştir. “El attığı her alanda öncelikle yerleşik bakış açılarını ve yöntemleri sorgulayan Foucault, bu tutumuyla her şeyden önce düşüncenin kendisi üzerinde düşünmesi ve kendini dönüştürmesinin önemini hatırlatmıştır”.² Böylece Foucault belki de felsefî olarak varlık sebebini ortaya koymuştur: Sorunsallaştırma. Foucault bu sorunsallaştırma işlevinin ilhamını Kant’tan almaktadır. Kant’ın 1784’te sorduğu “Was heisst Aufklärung?” sorusu, Foucault’da “şimdi ne oluyor? Bize ne oluyor? Bu dünya, bu çağ, içinde yaşadığımız şu an neyi ifade ediyor?” gibi sorularla tezahür etmiştir.³

Foucault, bir felsefecinin aslî görevinin, sorunsallaştırma olduğunu ifade etmektedir. Herkesin normal ve sıradan olarak gördüğü ve kabûl ettiği şeylere, önce “ne” ve “nasıl” daha sonra da “niçin” sorularını yöneltip, bu normalliklerin ardındaki yapıyı ortaya çıkarmak gerektiğini düşünür. Ancak Foucault’ya göre felsefe bu işlevini yerine getirmemektedir.

“Felsefe günümüzde üniversite profesörlerinin mesleğinden başka bir şey değil. Hegel’den bu yana felsefe, görevi felsefe yapmaktan çok, öğretmek olan akademisyenler tarafından öğretiliyor. Geçmişte Batı’nın en yüksek düşüncesinden kaynaklanan şey günümüzde eğitim alanında en az değere sahip faaliyet konumuna düşmüştür: Bu olgu, felsefenin muhtemel rolünü, işlevini ve özerkliğini çoktan yitirdiğinin kanıtıdır”.⁴

Burada sanki Foucault, felsefecileri kendilerden beklenen şeye ihanet etmiş kişiler gibi görmektedir. Onlara açıkça “İşinizi yapmıyorsunuz” demektedir. Felsefe, düşünce üretmemekte, aksine üretilmiş düşünceleri öğretip bunların kabul edilmesine zemin hazırlayan ve kabul edilmesini sağlayan bir araç gibi çalışmaktadır. “Düşüncenin kendisi üzerinde

¹ Foucault, 2005, 7

² a.g.e., s.10

³ Foucault, 2005a:68

⁴ Foucault, 2006:262

düşünmesi” ortadan kalkmış ve düşünce, Althusser’in tabiriyle⁵, bir aygıt haline gelmiştir. Günümüze baktığımızda, felsefî bir altyapıya dayanarak çalışması gereken, yâni felsefenin varlık sebebi olan düşünce üretme özelliğine sadık kalması beklenen ama, araştırmalarına maddî destek olan kuruluşların istekleri ve hedefleri doğrultusunda sonuç çıkaran bilim insanlarından, varlık sebebi olan – ya da daha basit bir ifadeyle kağıt üstündeki iş tanımlarına göre – fikrî tartışma yerine, bağlı bulunduğu medya grubunun sahibinin veya sahiplerinin sözcülüğünü yapan köşe yazarlarına, yorum yapmak için gereken bilgi birikimine sahip olma derdi olmadığı için ezberci eğitim sistemini uygulayan öğretmenlere, kanun maddelerini maddî, siyasî ya da sosyal menfaatleri doğrultusunda yorumlayan ve hüküm veren hâkimlere, daha birçok meslek erbâbının “sorunsallaştırma” alışkanlığından uzak olduğunu ya da bunu alışkanlık edinecek kadar cesur olmadıklarını görüyoruz.

Foucault’nun yaklaşımından felsefenin cesaret işi olduğu da söylenebilir. Akıp giden sistem içinde, kendi dünyasında huzur içinde, kimseyle arasını bozmadan yaşamak varken, hem kamuoyunun dikkatini olumsuz yönde çekmenin hem de huzur içinde yaşanan ortamdan dışlanma tehlikesini göze almanın, tek kelime ile karşılığı “cesaret”dir.

Foucault’nun Düşünce Dünyasını Oluşturan Kavramlar ve Eserleri

Foucault yazdığı eserler açısından, kütüphanelerde farklı başlıklara göre tasnif edilen bir isimdir. Eserlerindeki bu geniş açının, onun sorunsallaştırma faaliyetinin yanı sıra, kendi ifadesiyle sorunsallaştırdığı konulara “arkeolojik” detaycılıkla yaklaşmasından kaynaklandığı söylenebilir. Foucault’nun özellikle *Seçme Yazılar* başlığıyla yayınlanan altı ciltlik eserinde öne çıkan belli başı kavramlar şunlardır:

- Bilgi
- Birey
- Cinsellik
- Delilik
- Devlet
- İktidar
- Özne
- Toplum

Foucault için bilgi, düşüncenin kaynağıdır, ancak önemli olan bilginin içeriğidir. Foucault’nun bilgiye yaklaşımı ile sorunsallaştırma arasında sıkı bir ilişki vardır.

“Sorunsallaştırma, insanların belli varlık veya davranış biçimlerinin tarihin belirli anlarda sorun olarak kabul edilip bazı söylemsel pratikler ile söylemsel olmayan pratiklerin nesnesi haline getirmesi ve Foucault’nun “hakikat oyunları” adını verdiği sistemlere dahil edilmesidir. Söz konusu varlık ve davranış biçimlerinin bu sistemler içinde üretilmiş hakikatler, yani bilgi üzerinden tanımlanması aynı zamanda onların belli insan deneyimleri olarak yeniden kurulması ve sınıflandırılmasıdır. İnsanların bu hakikatlere inanması, yani onlar üzerinden tanımlanmış deneyim biçimlerini kendilerine hakikat olarak görmesi ise bu deneyimlerin öznesi olmayı kabullenmeleri anlamına

⁵ Althusser, 2003

gelir. Böylece insanlar öznesi haline geldikleri deneyimlerin içerimlediği bilimsel, ahlaki, hukuki, siyasi normlara göre hareket eder ve kendini sınırlar”.⁶

Bilgi bu şekilde işlerse, aşağıda ele alacağımız şekliyle, hapisaneye gerek kalmaz. Hapishane, Foucault’da diğer iki önemli kavram olan “devlet”in “iktidar” uygulamalarının sembolüdür. Devlet “birey” ve “toplum” üzerindeki iktidarını değişik aygıtlar vasıtasıyla mümkün kılmaktadır. “Özne” haline getirilip atomize olan “birey” tüm varlığıyla, cinsel hayatı dahil, iktidarın kontrolü altına girer. Bu kontrolü kabul etmeyen ve özne olmayı reddeden birey, “delilik” kavramının sembolize ettiği bir dışlanmaya mâruz kalır. Aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, 17. yüzyıldan itibaren deliliğe karşı sergilenen tavır, günümüz tabiriyle “ötekileştirme”nin ilk ve Foucault açısından sembol uygulamasıdır.

Michel Foucault’nun yazdığı kitaplar tarih sırasına göre şunlardır:

Akıl Hastalığı ve Kişilik (1954), *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* (1961), *Kliniğin Doğuşu* (1962), *Kelimeler ve Şeyler* (1966), *Bilginin Arkeolojisi* (1969), *Gözetleme ve Cezalandırma: Hapishanenin Doğuşu* (1975), *Cinselliğin Tarihi* (1976), *Söylenmiş ve Yazılmışlar* (1994)

Bu eserlerden de anlaşılacağı gibi, Foucault’un eserlerinde ortaya çıkan temel kavramlarla eserlerinin arasında bâriz bir örtüşme vardır.

Büyük Kapatılma

Günümüz şartlarına ve uygulamalarına baktığımızda, medenî dünya ile tanışmış olan hiç kimse bir hapishane, bir hastane ve hatta bir akıl hastanesi gördüğünde bunu yadırgamaz. Bunun sebebi, hemen her ülkede suçluların hapishaneye konuyor ve hastaların da hastanelerde iyileştirilmeye çalışılıyor olmasıdır. Bu iki kurum, bir toplumun bireylerine güven ve emniyet hissi de vermektedir. Bir adres değişikliği sırasında yeni taşınılacak mahallede veya yakınlarında bir hastanenin bulunması, burayı bu taşınacak kişi için daha tercih edilir hâle getirir. Hele bu hastane, büyük ve tam teşekküllü bir hastane ise, kişi kendini sağlık açısından her türlü hastalık ihtimaline karşı savunmada ve güvende hisseder.

Bunun yanında her ne kadar, hastaneler gibi yerleşim yerlerinin yakınlarına kurulmasalar da, hapishanelerin de masum insanlar için bir güven verme işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Bu işlev, suçlu ya da suça eğilimli insanlar için de uyarı, caydırma ve hatta korku işlevini yerine getirir. Hapishane şartlarının ne kadar kötü olduğu halkın dilindedir. Hapishanede uzun süre yatmak, Türkçe’de “hapislerde çürümek” tabiriyle ifade edilir. Buraya giren kişi, birçok insanî haktan mahrum kalır. Bu haklar, aslında “özgürlük şemsiyesi” altında elde edilen ve yaşanan haklardır. Sanki hapishane mârifetiyle, bu özgürlüğün değeri anlaşılın istenir. Oysa, hapishaneye haksız yere “düşmüş” olan bir kişi bile, serbest kaldığında toplumda bir dışlanma ile karşı karşıya kalır. İş bulamaz, çünkü sabıka kaydı artık “temiz” değildir. Ona, “bir kere yaptıysa bir daha yapar” düşüncesiyle davranılır. Suçunu çekip – hapishanelerin kuruluş amacının bir sonucu olarak – pişman olduğu düşünülmez.

Tüm bunlardan anlaşılacağı gibi, hapishaneler ve hastaneler, hem sivil hem de resmî hayatımızın içinde olmazsa olmaz olarak yer etmiş kurumlardır. Bu kurumların çatısı altında yapılan uygulamalar ise, oraların gereği olarak normal kabul edilir.

⁶ Foucault, 2005b:15

İşte Foucault elinde “sorunsallaştırma cihazı” ile bu noktada devreye girer. Herkese normalmiş gibi görünen bir uygulamaya, bir kuruma veya bir işleyişe bu sorunsallaştırma cihazı ile müdahale eder. Bu cihaz ile farklı açılardan, normalleştirmenin ve normalleşmenin kapattığı taraflardan bakar. Örtüsü açılan bu taraflardan “arkeolojik” bir uygulama başlatır. Örneğin hapishanenin – normal kabul edilegelen bu cezalandırma kurumunun – ne olduğunu, nasıl çalıştığını içinde yatan katmanlarıyla ortaya çıkartır ve sonrasında, bu cihazın “niçin” düğmesine basar. Aslında bu cihazın esas işlevi burada başlamaktadır.

Foucault, hapishanelere, “büyük kapatılma” kavramıyla bakar. Hapishanenin ortaya çıkışı tarihteki önemli bir olaydır. Ferda Keskin, *Seçme Yazılar* serisinin üçüncü kitabı olan *Büyük Kapatılma*’nın önsözünde şunları yazmaktadır:

“Foucault’ya göre on yedinci yüzyıl Avrupası’nda çok önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişim sürecinin en önemli anı ise Foucault’nun *Deliliğin Tarihi* adlı ilk önemli eserinde “Büyük Kapatılma” olarak adlandırdığı olaydır. 1656 yılında Genel Hastane adlı bir kurum kurulmuş ve birkaç ay gibi kısa bir süre içinde Paris nüfusunun azımsanmayacak bir bölümü (300.000’de 6.000) bu kurumda gözetim altına alınmıştır. Ancak Foucault’ya göre Genel Hastane’nin işleyişi ya da amacı bakımından hiçbir tıbbi düşünce ya da amaçla ilişkisi yoktur. Tersine, bu kurum o dönemde Fransa’da örgütlenmekte olan monarşik ve burjuva düzeninin önemli bir parçası hatta makamıdır. (...) Bu kapatılan gruba ait olanların önemli bir ortak özelliği vardır: hepsi bedensel özürlü oldukları için ya da başka nedenlerle çalışamayan veya çalışmak istemeyen, sabit işi ve evi olmayan yersiz yurtsuz insanlardır”.⁷

Bu kapatılmaya mâruz kalan insanların ortak özelliklerinin, her hangi bir nedenle çalışamayan veya çalışmayan kişiler olması, akla, Max Weber’in *Protestan Ahlakı Kapitalizm Ruhu* adlı eserinde vurguladığı, “iyi Hristiyan” anlayışını getirmektedir. İyi Hristiyan, çalışıp üretendir.⁸ Foucault da Büyük Kapatılma’ya sorunsallaştırma açısından baktığında, arkasında ekonomik ve siyasî sebep görmektedir.

Öncelikle coğrafi keşiflerin sağladığı olağanüstü refah seviyesi, İspanya’da eksi enflasyona ve ekonominin iflasına sebep olmuştur. Bu durum, tıpkı şimdi Amerika Birleşik Devletleri’ndeki ekonomik bir krizin tüm dünyayı etkilemesi gibi, Avrupa’yı ve sınır komşusu Fransa’yı yakından etkilemiştir. Foucault böylece kapatılmanın ikili bir işlevi yerine getirdiğini söyler: böyle bir ekonomik kriz anında, aç kalan işsiz ve aylak kesimin başkaldırması tehlikesine karşı güvenli bir önlem almak ve kapatılmış olanların kriz geçtikten sonra ucuz ve kolayca denetlenebilir bir işgücü oluşturmasını sağlamak”.⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi ,hiçbir tıbbî amacı olmayan bu kapatma uygulamasında, sisteme yaramayanlar “hasta” kabul edilmiş ve hasta olmayanlardan uzaklaştırmanın ötesinde bir şey yapılmamıştır. Bu gerçek, Foucault’nun hastaneye “nedir” ya da “ne değildir” açısından bakmasının ötesinde, ilk kuruluşundan bugüne geçen süreç içinde genel kabul görür hale gelmiş olan normları masaya yatırmasına sebep olmaktadır. Aldığı psikoloji eğitimi ve baba mesleği olan doktorluk vasıtasıyla hastaneleri çok iyi tanımaktadır. Bu yüzden Kapatılma sorunsalını “delilik” kavramı üzerinden işletmektedir. Günümüzde yaşamış olduğumuz

⁷ a.g.e., s.11

⁸ Weber, 2009:29-39

⁹ Foucault, 2005b:12

kapatılmanın aslında delilere yapılan bir uygulama olduğunu, bunu yapanların da psikologlar olduğu tezinden yola çıkarak, “Dünya psikologların yönettiği bir akıl hastanesidir”¹⁰ benzetmesini yapmaktadır.

Foucault’ya göre tıbbî tedavi için hastaneye yatmak, aslında hastaya toplumdan kopartıp müdahale etmektir. Oysa tıbbî müdahale, kişinin doğal ortamında yapıldığında sonuç verebilir.¹¹ Bu, günümüzde bazı hastalıkların tropikal ya da hastaların bulunduğu coğrafi bölgede bulunmayan bitkilerle yapılmaya çalışılan tedaviyi hatırlatmaktadır. O bitki, kendi coğrafi ortamında etkilidir ve tedavi etme özelliğini ortaya koymaktadır. Farklı bir coğrafi bölgeye götürüldüğünde ve hele şişeleme, paketleme, hap haline getirme gibi bazı işlemlerden geçirildiğinde tedavi etme özelliğini kaybetmektedir.

Hastalandığımızda bize neyin iyi geleceğine doktorların veya delilerin nasıl tedavi edileceğine psikologların karar vermesi, Foucault’nun yukarıdaki benzetmesi dikkate alındığında, hayatımızın “bilim insanları” denen kişiler tarafından yönetildiği sonucu ortaya koymaktadır. Bugün her adımımız, geleceğimizle ilgili her plân; kiminle arkadaşlık edeceğimiz, kiminle ne zaman ve ne şartlarla evleneceğimiz, nasıl sağlıklı ve güzel olacağımız ve hatta kaç tane çocuk yapacağımız, kadınların en erken, en geç ve hangi aralıklarla doğum yapması gerektiği gibi üreme pratiklerimiz ve cinsel fonksiyonların zamanı, ortamı ve şekli bile bize bilim insanlarının yaptığı araştırma sonuçları ve yönlendirmeler eşliğinde öğretilmektedir. Böylece sebeplerinde en alt derecede sorumluluk taşıdığımız şeylerin sonuçlarıyla birebir yüz yüze gelmekte ve her hangi bir sorunda yine bu sebebi doğuran sisteme muhtaç duruma düşmekteyiz.

Karşımızda neredeyse her eylem ve işlev için branşlaşmış ve uzmanlaşmış bir sistem durmaktadır. Ancak, tıpkı Fordist üretim tarzında görevi sadece bir vida sıkamak ya da bir parçayı takmak olan ve bunu en mükemmel şekilde yapması beklenen teknisyen gibi, bu branşlaşmış ortamdaki uzmanlar da, hizmet ettikleri yapının bütününden habersiz ya da bu bütüne yabancılaşmış bir haldedir. Canıyla, kanıyla, etiyle, kemiğiyle, dış ve iç organlarıyla, duyguları, arzu ve istekleri, yetiştirilme tarzı, kültürel ve sosyal alt yapısıyla, dinî inançlarıyla; kısaca maddî ve manevî yapısı bir bütün olan insan, bu uzmanların sadece kendilerinin bakabildiği taraftan incelenmekte ve “tedavi” edilmektedir.

Aslında bu tek taraflı, dar bakış açısı Büyük Kapatılma’nın özünde var olan bir anlayıştır.

“19. yüzyılın her hangi bir kurumunun tüzüğü size sunulup, bunun ne olduğu sorulabilir. Bu, 1840’daki bir hapishanenin tüzüğü müdür yoksa aynı dönemdeki bir lisenin, bir fabrikanın, bir öksüzler yurdunun veya bir tımarhanenininki midir? Bunu bulmak zordur. Yani işleyişin aynı olduğu söylenebilir”.¹²

Bir akıl hastanesiyle bir fabrikanın, bir okul ile başka bir kurumun işleyişi aynı anlayış üzerinden yürütülüyorsa, sistem açısından bir deli ile bir işçinin, bir öğrenci ile bir hastanın farklı yoktur. Burada deliliğe bakış şeklinin, sisteme aykırı olana bakış şeklinin makro düzeyde sembolik şekli olduğu söylenebilir. Delilerin dışlanması tüm dışlanma çeşitlerinin en bâriz sembolüdür. Foucault dışlanmaları dört grupta toplamaktadır: “Üretim ilişkisi dışına

¹⁰ a.g.e., s.131

¹¹ a.g.e., s.130

¹² a.g.e., s.137

dışlama, aile dışına, iletişim dışına, oyun dışına dışlama”.¹³ Deliler, sistemin bastırıldığı, sistemin dışında “bozuk” bir şekilde düşünüldükleri için sistem için tehdittirler.

Delinin toplum içindeki yeri, 1656 yılında Genel Hastane’nin açılmasıyla büyük bir değişime uğrar. O zamana kadar deli, toplum içinde marjinal olarak kabul edilse de, dışlamamakta ve hatta kendine göre işlevler yüklenmektedir.

Bu işlev, edebiyat eserlerine de yansımıştır. Kralın soytarısı ya da mahallenin delisi, bir tiyatro eserinde ya da bu tiyatro eserine ilham veren hikayede neredeyse olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Kralın soytarısı, krala doğruları söyleme, hatta yüzüne vurma hakkına sahip olan tek kişidir. Tiyatroda soytarı ya da palyaço olarak gördüğümüz deli, küçük ama önemli bir karakterdir. Shakespeare’ın *As You Like It* eserinde “Touchstone”, *Venedik Taciri*’ndeki “Gobbo”, *Onikinci Gece*’de ‘Feste’ karakterleri gibi oyun içinde görevi seyirciyi güldürmek olsa da, kısa repliklerle üstü kapalı mesajlar vermektedir.

Foucault’ya delilerin işlevi hakkında, bir üniversitedeki söyleşi sırasında şöyle bir soru sorulmuştur:

*“Avrupa ortaçağında yapılan deliler bayramını andınız ve özellikle Rönesans ile barok dönem tiyatrosunda soytarı örneğini verdiniz ve onun “hakikat anlatan” bir kişilik olduğuna vurgu yaptınız. Burada söz konusu olan bilincin bozulması yoluyla kozmik bir duyuma erişmeyi mümkün kılan bir deneyimdir, kısacası, kutsalın açınlanma yeridir bu. Burada da delilerin oyun dışına atılmasından söz edebilir miyiz?”*¹⁴

Foucault, bu soruya delilerin oyundan dışlanması ile toplumdan dışlanması arasında temelde bir fark olmaması bağlamında şöyle cevap vermektedir:

*“Avrupa’da, ortaçağ ya da Rönesans tiyatrosunda, hatta barok tiyatrodaki, XVII. yüzyılın başında, hakikati söyleme görevi her zaman bu deli kişiliğine düşmektedir. Batı’da XVI. ve XVII. yüzyıl tiyatrosunda, deli daha ziyade hakikatin taşıyıcısıdır. Deli hakikatin taşıyıcısıdır ve bu hakikati çok ilginç bir biçimde anlatır. Çünkü deli, deli olmayanlardan çok daha fazla şey bilir: başka boyutta bir bakış açısı vardır. Bu anlamda, belli ölçülerde azize benzer. Avrupa örneğinde, peygambere benzer. Ama peygamber, Yahudi-Hristiyan geleneğinde, hakikati anlattığını bilerek hakikati anlatan biridir. Bu karşılık deli ise naif bir peygamberdir, hakikati farkında olmadan anlatır. Hakikat onun aracılığıyla ortaya çıkar, ama o kendi açısından hakikate sahip değildir. Hakikatin sözcükleri ondan ortaya çıkarken, o bundan sorumlu değildir.”*¹⁵

Soytarının bu işlevini ondan alıp, sirklerde sadece komik makyajıyla sakarlık yapıp çocukları güldüren bir imge haline getirmek “hakikat” kavramına vurulan bir darbedir. Ayrıca iskambil kâğıtları “kupa”, “maça”, “karo”, “sinek” gibi, Fransa’daki dört sınıftan (sırasıyla asiller-kilise, ordu, orta sınıf ve köylüler) esinlenerek dört gruba ayrılırken¹⁶, “joker” diye bilinen ve adını soytarıdan alan

¹³ Foucault, 2006:266

¹⁴ a.g.e., s.267

¹⁵ a.g.e., ss.267-268

¹⁶ sorsana.co

kâğıdın hiçbir gruba dâhil olmaması ve kâğıdın yerine kullanılıyor olması, onun toplumdan dışlanmışlığının bir sonucu olduğu çıkarımı yapabiliriz.

Ve Panoptikon

Foucault, “Büyük Kapatılma” kavramının fizikî anlatımını, mimarî bir yapı olan Panoptikon ile yapmaktadır. İlginçtir ki, bu binayı 1791 yılında tasarlayan ve “Panoptikon” adını veren Jeremy Bentham, bir İngiliz filozoftur. Büyük Kapatılma’nın mimarî sembolü olan Panoptikon’un bir felsefeci tarafından tasarlanmış olması, ayrıca Foucault’nun felsefenin artık aslî görevini yerine getirmediği¹⁷ düşüncesini desteklemektedir. Artık felsefe, sorunsal yaratma özelliğini kaybetmiştir. Panoptikon’un bir felsefeci olan Bentham tarafından tasarlanmış olması bunun dramatik bir sonucudur. Felsefeci artık sorgulayan değil, “sorgulamamanın” sistemini tasarlayan kişidir.

Foucault, Panoptikon’u şöyle tasvir eder ve yorumlar:

“Panoptikon, halka biçimli bir binadır, ortasında bir avlu ve avlunun ortasında da bir kule vardır. Halka, hem içeriye hem dışarıya bakan hücrelere bölünmüştür. Bu küçük hücrelerin her birinde kurumun hedefine uygun olarak, yazı yazmayı öğrenen bir çocuk, çalışan bir işçi, ıslah edilen bir mahkum, deliliğini yaşayan bir deli vardır. Merkezi kulede bir gözetmen vardır. Her hücre hem içeriye hem de dışarıya baktığından gözetmenin bakışı tüm hücreyi kat edebilir; hiçbir karanlık nokta yoktur ve sonuç olarak bireyin yaptığı her şey bir gözetmenin bakışına açıktır; bu gözetmen, kendisinin her şeyi görebileceği, buna karşılık kimsenin kendisini göremeyeceği şekilde, panjurlar, yarı açık bölme pencereleri arasından gözlemde bulunur. Bentham’a göre, bu küçük ve harikulade mimari kurnazlığı bir dizi kurum kullanabilir. Panoptikon, aslında, bir toplum ve bir iktidar türünün ütopyasıdır; bunlar aslında fiilen gerçekleşmiş olan ütopyadır. Bu tür bir iktidar, panoptizm adını alabilir. Panoptizmin egemen olduğu bir toplumda yaşıyoruz”.¹⁸

Kelime yapısı olarak “pan” ve “optic” kelimelerinin birleşiminden oluşan Türkçe’ye “bir bakışta her şeyi gören” diye çevirebileceğimiz “panoptikon”, zaman içinde anlam değişimine uğrayarak, “her şeyi kapsayan, bütüncül” anlamına gelen “panoptic” kelimesinin de çıkış kaynağıdır.¹⁹ Bu kapsama algısı aslında, Foucault’nun da belirttiği gibi bir hapishaneden çok, bir toplum ve iktidar yapısına gönderme yapmaktadır. Her şeye, her an ve aynı anda müdahale etmek isteyen bir iktidar anlayışının, buna muktedir olabilmek için, sistemi

¹⁷ Foucault, 2006:285

¹⁸ Foucault, 2005b:224

¹⁹ thefreedictionary.com

panoptik bir yapıda kurması gerekir. Bir ülkenin bütün okullarında tek bir merkezden yapılan müfredatın işleniyor olması, okulların coğrafi ve bölgesel şartlar dikkate alınmadan aynı tarihte başlayıp bitmesi, panoptik bir yönetim anlayışının bir ürünüdür. Bir siren sesiyle çalışmaya başlayıp, bir sonrakiyle mola veren, diğeriyle yemek yiyen ve en son sirene fabrikayı terk eden işçinin, Panoptikon hapishanesine fiziken girmesine gerek yoktur, çünkü hayat tarzı olarak buna tabi olmuştur ve bu tarz, onun için normaldir. “Büyük kapatılmanın gerçekleştiği asıl mekan, insan ruhudur. Akıl hastanesi, hapishane gibi normların dışına çıkmış ruhları terbiye edip iyileştirmek için var olan kurumlarsa bu büyük kapatılmanın karanlık yüzünü gizleyen sözde ‘insancıl’ okullar”dır.²⁰

Bu durum, kapitalist sistemin istediği birey şeklini ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist sistem, birey tarafından içselleştirilmekte ve artık doğrudan bir baskı ve zorlama olmadan, birey bu sistemi uygular duruma gelmektedir. ‘İnsancıl’ okullarda eğitim görmüş birey, sistemin dışladığı “deli”, “hasta” yaftasını yemekten kurtulmakta ve “huzur” içinde, birey olarak kendi ayakları üzerinde durup üretirken ve tüketirken yaşamaktadır.

Ancak, Foucault, Panoptikon’un “niçin” var olduğunu sorusuna bulduğu cevaplarla yetinmemekte ve sorunsallaştırmasını devam ettirmektedir. Suçlular, toplumun düzenini bozmamaları ve halkın güvenliğini tehdit etmemeleri için hapishaneye konmakta ve burada yaptıklarından pişman olup, tehdit oluşturma halinde çıkmaları beklenmektedir. Fakat suçlu olduğu için hapse girmiş olanlar bir tarafa, suçlu olmadığı halde, yanlışlıkla hapishaneye girmiş ve bir süre orada yaşamış kişiler bile, burada suça eğilimli hâle gelmekte ve çıktıktan sonra suç işlemek sūretiyle hapishaneye girmektedir. Burada, yukarıda bahsi geçen, “sabıka kaydı” olgusu da bu sonucun oluşmasında bir etkidir.

Öyleyse devlet, hapishaneleri neden kapatmıyor? Sokakta işsiz güçsüz gezerken, köprü altında yatıp, çöplükten bulduklarıyla karnını doyururken devlete hiçbir maliyet olmayan bir kişi, hapishaneye girdiğinde, bedava yatacak yer, yiyecek kıyafet, üç öğün yemek ve sağlık hizmeti gibi, devlete malî yük oluşturacak masrafa sebep olmaktadır. Devlet niçin bütçeye gereksiz yük konusunda bu kadar ısrarcıdır?

Foucault, birçok kişinin paranoya ya da komplo teorisi diyebileceği bir yaklaşım getirmektedir. Disiplinci iktidar, kendi varlık sebebini sürdürmek ve baskıcı karakterini haklı çıkarmak için, baskı yapabileceği kitlelere ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca, bundan da önemlisi, bu disiplinci iktidar, işlevini yavaş yavaş kaybetmekte olan kapatma pratiğinin yerini alacak alternatif bir teknik olarak, kapitalist üretim biçimi için gerekli olan insan tipini de ortaya çıkarmaktadır. Bu insan tipi, disiplin ve uysallık duygusunu içselleştirmiş bir insan tipidir. “Bu iktidarın uysallaştırma ve verimli hale getirme yöntemi ise şiddet ve bedensel zorlamaya değil, insanlara belli öznellik biçimleri dayatılmasına dayanır”.²¹

Disiplinin içselleştirilmesi, bize hemen Gramsci’nin “hegemonya” kavramına yaklaşımını hatırlatmaktadır. Gramsci’ye göre, “hegemonya rızanın imal edilmesi demektir”.²² Yine Gramsci, her ne kadar rızanın imal edilmesinin “ittifaklar”a ve “pazarlıklar”a tabi olduğunu²³

²⁰ Foucault, 2005b:19

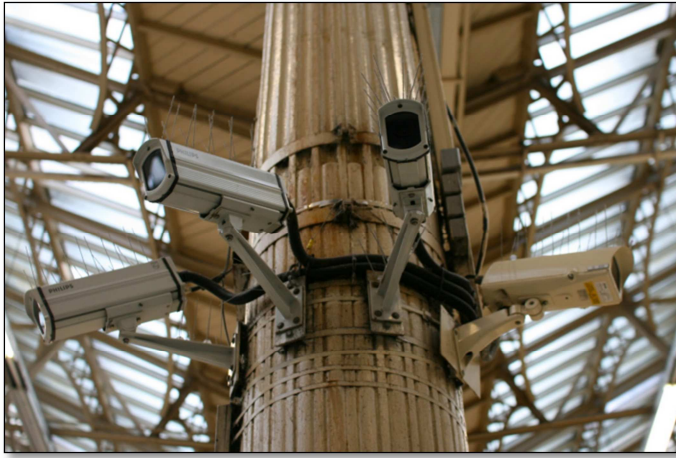
²¹ a.g.e., s.14

²² Marshall, 1999:300

²³ Büyükbay, 2011

söylese de, bu imalatın ittifak ve pazarlık yapan tarafların asgarî müştereklerde buluşmasıyla sağlandığını söylemek pek de kolay değildir. Bu görünüşteki rıza olma olgusunun bir şartlandırma olduğu düşünülebilir. Bu şartlandırma ile edinilen altyapı, daha sonraki aşamaların “rıza” çerçevesinde olması imkânı taşıyabilir. Gramsci’ye göre devlet, bu rıza ortamını yaratabildiği için, iktidar hüviyetini kazanır. Gramsci, devleti “yönetici sınıfın sadece hakimiyetini istinad ettiği değil, ayrıca yönettiği sınıfların etkin rızasını kazandığı pratik ve teorik faaliyetlerin bütünü olarak tanımlamaktadır”.²⁴ Bu faaliyetler de, Foucault’nun kuruluşlarındaki aynı tüzük anlayışı sebebiyle, farksız kurumlar olarak gördüğü okul, hastane, hapisane, işyeri, fabrika, ordu ve ibadet yerlerinde gerçekleşmektedir.

Foucault için hapisane uygulamasının onca masrafına rağmen devam etmesinin bir sebebi daha vardır. Hapishaneler her türlü masraf ve sistem olarak amaca hizmet edemezliğine rağmen kullanılmaya devam edilmesinin sebebi, Panoptikon’un geliştirilmesine hizmet eden bir laboratuvar işlevi görmesidir.²⁵ Burada yeni panoptik teknikler geliştirilmektedir. Buraya, “kapatılmanın Formula-1’i” diyebiliriz. Otomotiv endüstrisinin önce gelen markaları, reklam

hâricinde hiçbir maddî getirisinin olmamasının yanı sıra büyük bir sponsorluk maliyetini beraberinde getiren Formula-1 yarışlarını, en geliştirici test ortamı olarak kullanırlar. Saatte ortalama 300 km. hız yapan teknoloji harikası, milyon dolarlık araçların, yarış sırasında karşılaştıkları zorluklar, bu markaların gündelik kullanıma sundukları modellerde kullandıkları teknolojiyi geliştirmelerine ve diğer markalara karşı üstün duruma gelmelerini sağlar.

Sonuç

Panoptik bir yapıyla her yerde gözü olan devlet, rızasına ihtiyaç duyduğu kitleleri, her yaş için kurgulanmış okulları zorunlu hale getirerek, reklam, promosyon ve bitmek bilmeyen kampanyalarla tüketimi teşvik ederek, insanların daha kazanmadıkları para üzerinden borçlanarak, ekonomik bir mahkûmiyet içine düşmesini sağlayarak, disiplinci anlayışını olmazsa olmaz hâle getirmektedir. Bu disiplinci sistemden soyutlanmak isteyenler, toplumdan dışlanma, “aykırı” olma riskini de göze almış olurlar. Bir yıl önce aldığı cep telefonunu, yeni modeliyle karşılaştırıldığında eskidiği için değiştirmek zorunda hisseden bir kişi, borcu bitene kadar yine eskiyecek yeni bir telefon için, aylık taksitler halinde borçlanır. Moda olduğu için giyilen, giymeyenin “tutucu” yaftasını taşımak durumunda kalacağı kıyafetler, modası geçtiği için, mikroplu bir paçavra gibi atılacaktır.

²⁴ Hall, 2006:360

²⁵ Foucault, 2005b:18

Rıza gösteren kişinin sorunsallaştırma becerileri köreldiği ya da hiç ortaya çıkmaması sağlandığı için, her gördüğü, her duyduğu, bazen de olsa her okuduğu her şey doğrudur ve sorgulanmaz. Çünkü bu birey sorguladığı takdirde, temelde sadece telefon fonksiyonu için satın aldığı cep telefonuyla, 15-20 dakikalık şehiriçi otobüs yolculuğunda, tanımadığı kişilerle iletişime geçerek pişti oynamazsa bir şey kaybetmeyeceğini ve dünyanın sonunun gelmeyeceğini anlayacak ve cep telefonunu unutup evden çıktığında kendini eksik ya da çıplak hissetmeyecektir.

Her şeyin en doğrusunun “devlet büyükleri” tarafından bilindiği bir ortamda, bu devletin tasarladığı eğitim sisteminde şekil bulan bir bireyin düşünce sisteminin, sorunsallaştırma zahmetine kalkışması, ancak devletin istemediği bir özne kimliğinin dışa vurumu olabilir. Bireyin özgürlüğünü, modernliğin ve gelişmiş toplum olmanın göstergesi olduğu fikrini destekleyen bir idarî yapı, birbirinden koparttığı, birbirine kablosuz iletişimle bağlayıp yabancılaştırdığı bireyleri aslında, örgütlenerek birbirlerini bilinçlendirip içselleştirdikleri disiplinden kurtulmaları ve her şeyi yapmalarına sebep olan kendi rızalarının, aslında kendilerine ait olmadığı anlamalarını engellemektedir.

Kaynakça

Althusser, Louis (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (çev.: Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki.

Büyükbay, Gül (2011). “Gramsci ve Hegemonya’nın Kültürel Aygıtları”, *İzinsiz Gösteri*, Sayı:163/ Ocak 2008.

İnternet sitesi: http://www.izinsizgosteri.net/asalsayi163/gul.buyukbay_163.html (Son erişim: 03.01.2012)

Foucault, Michel (2005a). *Özne ve İktidar – Seçme Yazılar-2* (çev.: Işık Ergüden, Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, Michel (2005b). *Büyük Kapatılma – Seçme Yazılar-3* (çev.: Işık Ergüden, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, Michel (2006). *Sonsuza Giden Dil – Seçme Yazılar-6*, (çev.: Işık Erüden). İstanbul: Ayrıntı.

Hall, S. (2006). “Popular Culture and the State” in A. Sharma and A. Gupta (eds.) *Anthropology of the State: A Reader*. Blackwell Publishing.

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (çev.: Osman Akınbay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat.

Weber, Max (2009). *Protesta Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*. (çev.: Zeynep Gürata) Ankara: Ayrıntı.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ
Sayı: 51 Eylül – Ekim 2015
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

İnternet Kaynakları

Sorsana.co. İnternet adresi: <http://www.sorsana.co/23/iskambil-ka%C4%9F%C4%B1tlar%C4%B1n%C4%B1n-isimleri-nereden-geliyor> (erişim: 05.01.2012)

thefreedictionary.com. İnternet adresi: <http://www.thefreedictionary.com/panoptic> (erişim: 05.01.2012)